

Morfologie I (CJA006)

Gramatické kategorie sloves

Klára Osolsobě
osolsobe@phil.muni.cz
FIFA5

sloveso

- mluvnické a významové centrum věty
- vyžaduje doplnění
- nejbohatší soustava tvarů (200-400)
- finitní – os., číslo, čas, způsob, rod, vid
- infinitní tvary – (číslo, rod slovesný,) vid
- synt. fce. – přísudek (predikát)
- Aktionsart

osoba

- tvary osobní – vyjadřují na tvaru slovesa vztah obsahu predikátu (toho, co se pojmenovává přísl. slovesným tvarem) k účastníku komunikačního aktu, jímž může být a) mluvčí – 1. osoba; b) adresát – 2. osoba; c) jiný předmět komunikace – 3. osoba
- forma – a) osobní koncovka: aa) jednoduchého tvaru, ab) tvaru pomocného slovesa, ac) absence tvaru pomocného slovesa, ad) volný morfém „-s“, ae) osobní zájmeno (hovor.)
- Os. z. vyjadřují svým lexikálním významem totéž, co se vyjadřuje GK osoby gramatickou formou
- různě se hodnotí tvar 3. os. sloves bez subjektu (*prší, tancuje se tam...*) neosoba/neosobní tvar/ impersonále

význam osoby se vyjadřuje koncovkou urč. sloves. tvaru

- ind. prez. akt.: -u/-i/-m,-š,-o,-me,-te,-ou/-í
- imp. : -o/-i,-(ě/e)me,-(ě/e)te

význam osoby se vyjadřuje koncovkou tvaru pomoc. sl.

- některé tvary (1.(2) os. sg., 1.2.os.pl., (3. sg., 3.pl.)):
- min. čas ind. akt.: jsem, jsi /(-s), jsme, jste
- kondicionály (přít., min.): bych, bys/by (s), by, bychom, byste, by
- pasivní tvary všech časů ind. i kond.: jsem, jsi /(-s), je, jsme, jste, jsou

význam osoby se vyjadřuje absencí tvaru pomocného slovesa

- 3. os. ind. min. času akt.

význam osoby se vyjadřuje nesamostatným morfémem -s

- tvary 2. os. sg.
- min. čas ind. akt. (*ses, sis, žes, abys, tys kams, přišels, ...*)
- kondicionály (přít., min.) – zvratných sloves (*ses/sis*)
- pasivní tvary prez./min. ind. i kond. (*bitas, bitas byla, ?bitas by byla?*)
- za sloveso být ve slovesně-jmenném přísudku se sponou (*zdrávas, skloněnas nad ...*)

význam osoby se vyjadřuje osobním zájmenem

- minulý čas ind.
- akt. - *já tam šel*
- pas. - *já byla bita*

asymetrie osoba/číslo

- 1. os : 2. os. – symetrický vztah – partneri/členové komunikace (mluvčí – adresát)
- 3. – mimo tento vztah (předmět komunikace – ten naopak symetricky vyjadřuje vztah ke kategorii kvantity realizovaný GK čísla) – rozlišuje se sg. x pl. předmětu komunikace

číslo – 1. 2. os.

- vztah k mluvčímu – 1. sg.
- vztah k adresátu – 2. sg.
- vztah k mluvčímu a dalším účastníkům komunikace – 1. pl. (já+2.os.+3.os - inkluziv, já+3.os. – exkluziv se v č. gramaticky nerozlišuje)
- vztah k adresátu a dalším účastníkům komunikace – 2. sg.

transpozice GK osoby/číslo
konvencionalizované použití nepatřičné formy GK
osoby/číslo:

- zdvořilostní formy: vykání, onikání, onkání (za 2. os. sg. – 2./3. os. pl., 3. os. sg.)
- plurál majestaticus, plurál modestiae (pl. skromnosti, autorský pl.) – za 1.sg. 1. pl.
- *sedíme rovně, neopisujeme, stojíme*, 1.pl.ind. za 3.pl. imp.
- *to Vám vzkazuje Vinetou, náčelník Apačů* – 3. sg. za 1.sg.
- *a teď vytrhneme ten zoubek* – 1.pl. za 1.sg.
- *a co si bude slečna přát* – 3. os. sg. za 2. os. sg.

čas

- význam: zařazení obsahu predikátu na časovou osu minulost-přítomnost-budoucnost /před okamžikem promluvy – v okamžiku promluvy – po okamžiku promluvy
- absolutní (vztah k okamžiku promluvy) a relativní čas (relace – vztah dvou dějů z hled. jejich souběžnosti/následnosti v čase)

čas

- empirické (přítomnost/minulost)
- neempirické (budoucnost)

formální časy

- prézens (jednoduchý)
- préteritum (složený)
- futurum (prézentní tvary dok. sloves, složený tvar – nedok. sl., syntetické futurum)

ČNK – synt. fut.

• být	5302509	• jít	181280
• trvat	85600	• jet	82167
• růst	14078	• nést	12481
• běžet	10456	• letět	5800
• téci	3710	• vézt	2555
• vést	2278	• hrnout	969
• cestovat	961	• plout	758
• lézt	755	• stěhovat	406
• hnát	382	• řítit	22
• plavat	21	• plazit	19
• krást	9	• kvést	4

pofrčet ? pofrčel.* ? (ani jeden výskyt v SYN)

The screenshot shows the Bonito software interface. The title bar reads "Bonito". The menu bar includes "Manažer", "Korpus", "Dotaz", "Konkordance", "Zobrazení", "Výběr", and "Nápověda". The search interface includes a "P filtr" dropdown, a "jméno:" field with "syn" entered, and search options for "První", "Poslední", "Od", "Pozic", "od", "< KWIC", "Do", "Pozic", "od", and "KWIC >".

The main display area shows a concordance search for "pofrčet". The results are displayed in a table with three columns: the original text, the word and its morphological analysis, and the context. The word "pofrčet" is highlighted in red in the original text. The morphological analysis for "pofrčet" is "pofrčet/VB-S---1P-AA---P".

íkající lepší start . No , Quinne , tak já	pofrčím /pofrčet/VB-S---1P-AA---P	. " " Počkej , " řekl Quinn naléhavě
bslužných . Myslím , že tyhle podniky	pofrčí /pofrčet/VB-P---3P-AA---P	, co ty na to , Gwen ? " Gwen neda
zůstaneme tady , spravíme auto a pak	pofrčíme /pofrčet/VB-P---1P-AA---P	ve dne v noci za váma , až vás doh
enal Jack . " Teď mi to podepište a já	pofrčím /pofrčet/VB-S---1P-AA---P	. " Muž napsal své jméno . Přestož
pečně dopředu a budem si vyprávět a	pofrčíme /pofrčet/VB-P---1P-AA---P	do New Yorku . Vedle mě si sedn
se bojíš řídit , vím , že si ta věcička	pofrčí /pofrčet/VB-S---3P-AA---P	dál sama od sebe a že nesletíš do p
ně dohlížet . " " Já vám podám flintu a	pofrčím /pofrčet/VB-S---1P-AA---P	na ty brambory . Kluci přece rádi t
smál se kapitán . " Prostě za pár let	pofrčíme /pofrčet/VB-P---1P-AA---P	v luxusních autech vyschlým řečišt
řeci nepojede a když , tak nezastaví a	pofrčí /pofrčet/VB-S---3P-AA---P	si to až do Vídně . Éra prominentní
pracovat do školství . Tak zítra zase	pofrčím /pofrčet/VB-S---1P-AA---P	do Prostějova . Začínám si uvědor
čkářům - Potom si koupí mercedes a	pofrčí /pofrčet/VB-S---3P-AA---P	si to do Mexico City po dálnici El-F
ikej dojem , že ke konci příštího týdne	pofrčím /pofrčet/VB-S---1P-AA---P	do Černý Hory , aby mi nezlenivěly

The bottom of the window shows the search query and filters:

```
> Query : "po.*"  
> P-filter: "(VB.....P.*)"|(X.*)"  
> P-filter: "pofrčet"
```

The status bar at the bottom indicates "Zobrazeno: 1+50/106 (47%) Řádek: 1".

doklady ČNK – nejsou označeny

- výhradně: *plynout, putovat, vládnout, mašírovat, vandrovat*
- fakultativně více/méně: *růst/porůst, kvést/pokvést, trvat/potrvat*
- fakultativně bez rozliš.: *hnát/pohnat, šlapat/pošlapat, mazat/pomazat, valit (se)/povalit, vést/povést se*
- fakultativně řídké: *pást/popást, pnout/popnout, šinout/pošinout, vléct (se)/povléct*

čas a vid

- dok. slovesa mají formální tvar přítomnosti, který vyjadřuje děj ukončený v budoucnosti – budoucí čas

čas a způsob

- asymetricky se vyjadřuje čas na tvarech podle GK způsobu
- forma kondicionálu – forma I-ové part./part. minulé – prim. forma pro tvoření minulého času – kond. přít./min. – podmínka reálná/ireálná nejde o relevanci času ale +/-reálnost možnosti vyjádřené způsobem podmiňovacím
- forma futura se používá v platnosti nejistoty „asi“ (*ty budeš nemocný = zdá se, že jsi nemocný*)

čas a negramatické (negramatikalizované) vyjádření modality

- forma futura se používá v platnosti nejistoty „asi“ (*ty budeš nemocný = zdá se, že jsi nemocný*)

čas a způsob

- forma imperativu - současnost s okamžikem promluvy
- imperativ dok. sloves – budoucnost
- imperativ – futurum – modální význam futura
- kondicionál – reálnost – ireálnost děje

prézens a přítomnost

- forma prézentu – nejen okamžik promluvy, ale úsek od posledního k aktuálnímu okamžiku p.
- historický prézens
- gnómický prézens (obecná platnost – *Země je kulatá, tak dlouho se chodí se džbánem ...*)
- dramatický prézens (*jdu tam a vidím ...*)
- schopnost prezent. tvarů některých nedok. sloves (+ adv. temp.) – pro vyjádření futura (*jedu do Prahy – zítra*)

aktuálnost (právě v čas. bodě) x neaktuálnost děje

- koincidence s nějakým časovým bodem x absence takové koincidence
- v češtině negramatikalizovaná, vyjadřovaná lexikálně (iterativa jsou např. vždy neaktuální – *Petr hrává šachy*. věta *Petr hraje šachy*. může být a) aktuální – *Petr teď hraje šachy* n. neaktuální – *Petr umí hrát šachy/ Petr hraje šachy každý čtvrtek*.)
- souvisí s kat. vidu

způsob

- význam komunikativní postoj mluvčího k obsahu vyjádřeného slovesným tvarem
- tři významy – oznamovací – indikativ (chápání děje jako reálného); rozkazovací – imperativ (chápání děje jako nutného); podmiňovací (chápání děje jako možného - podmíněného)

indikativ

- rozvinutý paradigmaticky pro všechny tři časy, všechny osobní tvary obou čísel
- funkčně bezpříznakový (lze jej transponovaně použít i ve funkci imp. : *stojíme!* nebo kond. *přijdete – je to tady, nepřijdete prodá se to*)

kondicionál

- přítomný (co do kat. času bezpříznakový – vytráčení se tvarů kond. min. v mluveném jazyce)
- minulý – výhr. psaný jazyk, především ve složitých strukturách, kde je třeba vyjádřit souslednost

imperativ

- fce. apelovost
- syntetické tvary – 2. sg./ 1.2.pl.
- proti tomuto pojetí př.: *Bůh sud', přijd' království tvé*
- imperativy analytické (ať + prez. 3.os.)
- optativní (přací způsob) – částice *kéž* + kond.
- imperativní použití infinitivu - povely

slovesný rod

- GK. slovesa – opozice akt. x pas.
- různě teoreticky pojaté – spol. zákl. paradigmata urč. počtu syntakticko sémantických struktur jakožto různých způsobů prezentací dějových situací jediného predikátu (diateze)
- formálně sémantický vztah podmětu k původci děje (č. tradice Havránek, Kopečný, Šmilauer)

slovesný rod

- původce děje = formální podmět věty – aktívum
- původce děje odlišný od form. podmětu věty = pasívum
- pasívum – konstrukce s reflex. „se“- zvrátané pasívum

slovesný rod

- opisné pasívum – složený slovesný tvar (urč. tvar slovesa být + pasivní participium významového slovesa) rozvinutý ve všech časových formách až v průběhu historického vývoje
- omezení : tranzitiva

slovesný rod

- zvrtné pasívum – tvar 3.os. ind. préz. akt. + se
- reflexiva tantum (*ptát se*), reflexiva s víceméně samostatným významem odlišným od významu nereflexivního slovesa (*pustit koho kam x pustit se do č-o*), reflexiva s významem „vzájemnosti“ (*bít se, milovat se*)

10 příkladů reflexiv tantum

- smát se
- bát se
- ptát se
- kát se
- troufat si
- loudat se
- stydět se
- choulit se
- zdát se
- toulat se

10 příkladů kandidátů na rt

- dát – dát se směrem k (vydat – vydat se)
- dostat – dostat se někam
- stát – stát se
- hodit – hodit se k čemu/na co
- třít – třít se (o rybách)
- chovat – chovat se nějak
- utkat – utkat se s někým
- dopustit – dopustit se něčeho
- ucházet – ucházet se o něco
- brát – brát se za něco
- počínat – počínat si nějak
- obejít – obejít se bez něčeho
- vyznat (vyznat se z čeho) – vyznat se v něčem

vid

- význam: netemporální časovou dimenzi děje/stavu vyjádřeného slovesným lexémem
- ukončenost/uzavřenost/ohraničenost – neukončenost/otevřenost/nehraňčenost děje – perfektiva (dokonavá) x imperfektiva (nedokonavá)
- ? obouvidovost – zdánlivá (jmenovat, analyzovat)

vid - čas

- dokonavá slovesa nevyjadřují aktuální přítomnost
- neaktuální prézens vyjadřují dok. slovesa (*vejde se to tam, já se tady napracuji a není mi t k ničemu*)
- zaměnitelnost vid. opozic (*kouří/vykouří 20 cigaret denně*)
- prézens (forma) – děj bude ukončen po momentu promluvy/nikoli děj se uskuteční po momentu promluvy (*až uvařím oběd, zatelefonuji = a)vařím/b)budu vařit*)

vid a čas

- relativní časy
- současnost nedok. + dok./nedok. (*Petr **psal** článek a **pil/vypil** pivo.*)
- posloupnost dok. + dok./nedok. (*Petr **napsal** článek a **pil/vypil** pivo.*)

vid a gramatická kategorie

- změna vidu nemá za následek změnu lexikální sémantiky
- čistě vidové opozice jsou formy jednoho a téhož lexému (*psát – napsat, platit – zaplatit, dát – dávat, přepracovat – přepracovávat*)
- vidové trojice (*hradit – nahradit – nahrazovat, blížit se – přiblížit se – přibližovat se*)

forma

- prefixace (N-D)
- sufixace a) (prefD-N) (sekundární imperfektiva) tam, kde se prefixací nemění jen vid, ale i lexikální význam, b) (nepref.D – N) *dát – dávat, koupit – kupovat*
- supletivní kořeny (*brát – vzít, najít – nacházet, rozjet – rojíždět, donést – donášet, naložit - nakládat*)

vidově relevantní sufixy

- -áv-a-t (*přepracovat – přepracovávat*)
- -ív-a-t (*přežít - přežívat*)
- -v-a-t (*zakrýt – zakrývat*)
- -a-t (*namluvit - namlouvat*)
- -e/-ě-t (*dopustit – dopouštět*)
- -ova-t (*dopsat - dopisovat*)

vidová defektnost

- imperfektiva tantum (*spát, sedět, nudit se*)
- perfektiva tantum (*nakecat zakřičet*)

vid + slovo tvorba

- čistě vidové opozice
- změna vidu je provázena změnou významu základového slovesa

vid, determinovanost x indeterminovanost, iterativnost,

- iterativa – pravidelnost formy + význam (opakování) – kandidát na třetí vidový význam (Kopečný x Poldauf)

způsob slovesného děje - aktionsart

- není GK běžná v české gramatické tradici
- sémantická klasifikace sloves
- propojen s GK vidu
- stejné formální prostř. (prefixy, sufixy + se/si)

způsob slovesného děje (aktionsart)

- **slovotvorba (modifikace významu slovesa)**
- **lexikálně sémantické skupiny** – ingresiva (počátek děje), evolutiva (počáteční fáze děje), delimitativa (krátké trvání děje), rezultativa (odpovídají vid. prefig. protějškům), terminativa (konfektiva) (průběh celého děje), perdurativa (proces trvající určitou dobu), finitiva/kompletiva (konečnou fázi děje), egresiva (konec děje), exhaustiva (trvání děje až do konce), totální (zcela, úplně), saturativa (trvání děje až do uspokojení subjektu), extenziva (hodně, často, dlouho), kumulativa (uchopení blíže neurčené kvantity objektu), intenziva (vysoká kvantifikace děje), excesiva (nadměrnou intenzitu/trvání děje s nežádoucím výsledkem), distributiva (několikanásobný průběh děje), atenuativa (oslabená intenzita děje), semelaktiva/okamžitá (jednorázový průběh děje časově minimalizovaný), momentální, iterativa/frekventativa (opakovanost děje), deminutiva komitativa (doprovodný děj), frekventativa (několikanásobný průběh bodového děje), stativa (stavová), dekurziva (kontinuální probíhání děje), mutativa (přijímání vlastnosti)